

In de perioden voor 1930 en na het midden van de jaren zeventig kampt de CBTB met grotere problemen. Na haar oprichting in 1918 heeft de bond voor de leden aanvankelijk nog weinig te betekenen op het terrein van de praktische dienstverlening. De overwegend behoudende boeren en tuinders zijn bovendien niet gediend van het door de ARP geïnspireerde christelijk-sociaal activisme van het bondskader, en van de overheidsbemoeienis die de CBTB na 1930 zo grote kansen voor haar ontwikkeling zal bieden. Dat verandert — zoals aangeduid — in de crisisjaren. Na 1975 moeten er pijnlijke beslissingen worden genomen in verband met de (Europese) prijsvorming van agrarische producten en in verband met een nieuwe mest- en milieuwetgeving. De sectororganisaties hebben daarbij niet veel in de melk te brokkelen en komen in de ogen van veel leden te weinig op voor de boeren- en tuindersbelangen. Nadelig is ook dat de CBTB met het CDA een minder nauwe band heeft dan met de ARP. Tegelijkertijd ondermijnt de ontwikkeling naar secularisatie — ook op het platteland — de basis van de CBTB in het door haar bestuurde protestants-christelijke agrarisch onderwijs. De overige dienstverlening kan dit niet compenseren. Ledenverlies dwingt de CBTB uiteindelijk tot de fusie in het kader van LTO-Nederland.

Op goede gronden is met dat al een waardevolle bijdrage aan de kennis van de agrarische sector en van het middenveld. De vraagstelling biedt aanknopingspunten voor een vergelijking met de ontwikkeling van andere maatschappelijke organisaties. Het is jammer dat de auteur die taak niet zelf op zich heeft genomen, maar het valt hem ook niet kwalijk te nemen. Zijn boek is geschreven in opdracht. Te weinig particuliere opdrachtgevers beseffen dat een comparatieve benadering niet alleen wetenschappelijk interessant is, maar ook meer reliëf kan geven aan hun eigen organisaties en instellingen.

Jan Peet

G. Harinck, ed., *De kwestie-Geelkerken. Een terugblik na 75 jaar* (Ad chartas-reeks V; Barneveld: De Vuurbaak, 2001, 220 blz., €11,23, ISBN 5560 231 0).

In cijfers uitgedrukt is er zelden een kerkelijk conflict geweest dat zo weinig te betekenen had als de kwestie-Geelkerken in 1926. Ze deed een nieuwe kerkformatie ontstaan die ruim zeven-duizend zielen telde, ofwel iets meer dan één procent van de gereformeerde kerken in Nederland, waarvan zij zich had afgescheiden. Het nieuwe kerkgenootschap bleek dan ook niet levensvatbaar. Na twintig jaar ging het op in de Nederlands hervormde kerk. Naast die bescheiden getallen kunnen we echter andere stellen die zelfs nog veel kleiner zijn, maar beter doen begrijpen waarom de zaak zoveel gerucht heeft gemaakt. Toen de strijd rondom Geelkerken uitbrak, beschikte de Vrije Universiteit te Amsterdam buiten de theologische faculteit over niet meer dan negen hoogleraren en lectoren. Vier van deze negen hebben in 1926 de gereformeerde kerken verlaten. Het ging dus om een probleem van de intellectuele voorhoede, en daaraan ontleende het geschilpunt zijn belang. De eerst betrokkenen waren juist de mensen die geacht werden leiding te geven binnen de kring van hun geestverwanten. De harmonie tussen kerkvolk en elite dreigde verstoord te worden.

Tegen die achtergrond kunnen wij ook deze bundel plaatsen, waarin historici, sociologen en theologen zowel met de hulp van nieuwe bronnen als door het stellen van nieuwe vragen de affaire Geelkerken nog eens belichten. Het gaat dan, zoals de lezer weet, om de wijze waarop deze Amsterdamse dominee vanaf de kansel zijn opinie had gegeven over Genesis 3, het derde hoofdstuk van het eerste bijbelboek, dat ons vertelt over de zonde van Adam en Eva in het paradijs. Die preek lokte kritiek uit van een wantrouwend gemeentelid: stond het voor de

prediker wel vast, dat ons in Genesis historische feiten worden meegedeeld? De verontruste broeder diende een bezwaarschrift in, en zo raakte de bal aan het rollen. Dat alles wordt dan in deze bundel nader uiteengezet en geanalyseerd. De eerste twee hoofdstukken leggen de basis, met een chronologisch overzicht van de gebeurtenissen (D. Th. Kuiper), en een levens- en vooral ook een karakterschets van de hoofdrolspeler dr. J. G. Geelkerken, predikant van de gereformeerde kerk van Amsterdam-Zuid (M. J. Aalders). Dan volgen er drie over de wijsgerige (G. Harinck) en theologische achtergronden (K. van Bekkum en D. van Keulen). Een apart hoofdstuk is gewijd aan de kerkrechtelijke aspecten (T. Barnard). De laatste twee tentoonstellingen behandelen de reacties van tijdgenoten, zowel binnen als buiten de gereformeerde kerken (J. Exalto en W. Berkelaar).

Het spreekt vanzelf dat zich tussen de acht auteurs wel nuanceverschillen voordoen. Van duidelijke tegenstellingen is echter geen sprake, zodat het boek ons in alle verscheidenheid toch in feite één beeld presenteert. We krijgen de indruk dat het ging om een conflict, dat heel goed vermeden had kunnen worden. Het is vooral zo hoog opgelopen, omdat beide partijen niet anders wilden. Zeker bij Geelkerken lijkt dat duidelijk het geval. Hij zag zichzelf als de representant van de intellectuele voorhoede, wiens recht van spreken niet door kerkelijke censuur mocht worden ingekort, en weigerde daarom zich te verantwoorden. Steeds weer benaderde hij de zaken uitsluitend van de formele zijde, zonder een inhoudelijke gedachtewisseling aan te gaan. Zijn meest besliste opposanten daarentegen grepen deze kans aan om de kerken te bewaren voor een afbuiging naar links. Daarin zijn ze trouwens ook geslaagd. De rust keerde terug. Na 1926 valt in gereformeerde kring weinig meer te bespeuren van de vooruitstrevende elite waarvan Geelkerken een woordvoerder was geweest. Van die vier boven genoemde hoogleraren verlieten er twee uit eigen beweging de Vrije Universiteit. De twee anderen hebben zich aangepast.

Op langere termijn heeft Geelkerken het gewonnen. In 1967 herriep de synode van de gereformeerde kerken de besluiten van haar voorgangster uit 1926. Dat is ook wel het perspectief van deze bundel. Er zit aan de zaak natuurlijk ook een andere kant. De kwestie-Geelkerken is heel eenvoudig uit te leggen aan buitenstaanders. Dat valt veel moeilijker met de kwestie-Schilder, die een kleine twintig jaar later speelde. Toch zijn duizenden met Schilder meegegaan, en met Geelkerken slechts honderden. Kennelijk liet zijn probleem de gemeente onberoerd, en had het kerkvolk vertrouwen in de synode. Daar zou ik dan ook best een hoofdstuk over hebben willen lezen. Maar misschien zal dat de stof zijn voor een volgend deel in deze Kamper historische reeks.

A. Th. van Deursen

A. E. Kersten, mmv E. Th. Mos, ed., *Londense dagboeken van jhr. ir. O. C. A. van Lidth de Jeude januari 1940-mei 1945, I, januari 1940-december 1942, II januari 1943-mei 1945* (Rijks geschiedkundige publication. Kleine serie XCV, XCVI; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 2001, xxi + 1697 blz., €81,68, ISBN 90 5216 120 8).

Dit gigantisch ogende, maar uiterst onderhoudende dagboek is in twee opzichten uniek. Ten eerste bestrijkt het — in soms zeer uitvoerige aantekeningen van dag tot dag — nagenoeg de gehele Londense oorlogsp periode van de Nederlandse regering in ballingschap. Ten tweede bleef het dagboek niet tot aantekeningen over zakelijke onderwerpen beperkt, maar is het met recht een egodocument. Het geeft een goed beeld van het leven en dan vooral het goede leven